

Розділ II. НАЦІЯ І РЕЛІГІЯ В БАЧЕННІ АРСЕНА РІЧИНСЬКОГО

О. БУЧМА (Київ)

РЕЛІГІЯ І СУЧАСНІ ПРОБЛЕМИ БУТТЯ НАЦІЇ (в проекції творчої спадщини А.Річинського)

Визначальною рисою сучасної світової спільноти є взаємозалежність народів і держав. Економічне, соціальне, культурне, релігійне, політичне буття кожної держави нині є невід'ємними структурними елементами єдиного світового устрою. Творення глобального інформаційного простору, викликане впровадженням загальносвітових стандартів в техніку і технології, поглибленням міжнародного поділу праці і кооперації виробництва, детермінує нові проблеми, зокрема такі як глобальна екологічна безпека людства, небезпека ядерної війни та ін. Відтак світові процеси глобалізуються.

Водночас позірною є й інша тенденція - посилення устремлень народів і націй до суверенітету, відновлення втрачених традицій, мови, культури, які стимулюють їх (народи) до розвитку та оновлення. Помітну, а інколи й провідну роль в реалізації як першої, так і другої тенденції відіграє релігійний чинник. Пояснення цього факту ймовірно криється в генетичному зв'язку релігійних та етнічних ідентичностей.

Так, релігійні спільноти, щоб набути статусу Церкви, звертаються до всіх елементів національного буття, а то й переступають його межі і поширюють своє вчення в усьому світі. Навіть будучи зорієнтованими на певний соціальний клас, вони все одно апелюють до всієї нації чи світу в цілому. В історії траплялося, що суто релігійна спільнота з часом трансформувалася в етнічну, а кордони етнічних спільнот співпадали з межами релігійних. Багато націй та етнічних меншин й нині у своєму бутті ґрунтуються на релігійні критерії диференціації. Це можна пояснити тим, що "релігійні ідентичності спираються на об'єднання культури та її елементів – вартостей, символів, міфів і традицій, часто кодифікованих в обрядах та ритуалах. Вони прагнуть об'єднати в одній громаді вірних усіх тих, що визнають певний символічний код, певну систему вартостей і традицій віри та ритуалу, сукупно з посланнями на позаемпіричну реальність"(1,15).

Але релігійна спільнота могла й дезінтегрувати, розколоти етнолінгвістичне населення. Світові релігії, що за своєю сутністю є надетнічними, універсальними, з одного боку, здатні пристосовуватися до наявних етнічних спільнот, а з іншого – можуть

стирати етнічні особливості. Подолати цю розбіжність і об'єднати спільноту на новій політичній основі спромігся націоналізм як актуальна якість нової сукупності людей, що має власні назву, історичну територію, спільні міфи, історичну пам'ять, масову культуру, економіку, єдині права та обов'язки для всіх членів нації.

Традиційно в науковій літературі розрізняють дві моделі нації – західну(політичну) і східну (етнічну) (1, 20 –21). Компонентами стандартної західної моделі нації є історична територія, політико-юридична спільнота, політико-юридична рівність членів, спільна громадянська культура та ідеологія. Ця модель передбачає, що особа має право вибору того, з якою нацією себе ідентифікувати.

Елементами етнічної моделі нації, що сформувалася в Східній Європі та Азії, є: спільне походження, воля народу, народна культура, рідна мова, звичаї і традиції. Тому індивід, який приєднується до чужої спільноти, завжди залишатиметься членом спільноти генетично йому рідної. Як бачимо, в першому випадку домінують громадянські елементи, а в другому – етнічні, хоча і одні й другі присутні в кожній з моделей, але в різних пропорціях. Особливо загострюються ці пропорційні протиріччя в сучасних умовах і виявляються в протистоянні глобалізації й антиглобалізації, яке часто фокусується на релігії. Тим паче, що релігія в людській історії "виявляє себе насамперед через її національний контекст. Вона покликана формувати у представників певних етносів осмислене уявлення про їх національну ідентичність, захищати її, бо ж ігнорування останньої призводить до дезорієнтації особи в її суспільному бутті, а то й суспільної нестабільності" (2, 220).

Відтак, релігія може виконувати інтегруючу, націоконсолідуючу, націозберігаючу й націовідтворюючу функції. Проте виконання цих функцій на благо однієї нації може призвести до руйнування засад національного буття іншої. Так, професор А. Колодний, визнаючи, що релігії взагалі не існує, слушно зауважує: "Це лише філософи й теологи дають узагальнююче її визначення і характеристику. Релігії поділяються на природні, національно-державні і світові. Але всі вони, функціонуючи в певному географічному, соціальному, побутовому та культурному середовищі, з необхідністю здобувають специфічне етнічне забарвлення. Так, немає православ'я взагалі. Догматично воно єдине, але у всьому іншому – національно самобутнє. Нав'язане Москвою "руське православ'я є по суті російським"(2, 221). Так, Радянська влада, коли дещо захиталася у своєму бутті, то задля самозбереження перейменувала „російське” на „руське”, „саморозпустила” Українську Автокефальну Православну Церкву й

організувала "входження" українських греко-католиків до нібито "матірної" Руської Православної Церкви (2, 221).

Українське суспільство поступово стає відкритим – відбувається індивідуалізація (приватизація) духовно-практичних його компонентів. Прикладом цього є й приватизація релігії. Як у політичних, так і в релігійних сферах пріоритетними є свобода вибору та принципи консенсусу. Але саме вони є умовами існування та ефективного функціонування демократичного державного режиму. В усіх сферах суспільного життя, в тому числі і в релігійній, колективні форми історичного розвитку, колективний історичний суб'єкт втрачає свої позиції й спостерігається активізація індивідуального суб'єкта (громадянина, віруючого тощо), особисті інтереси, цілі, потреби якого домінують вже над груповими, колективними.

Посилення когнітивного компоненту психологічної структури особистості (приватизація, індивідуалізація, домінування "Я" над "Ми", перенесення протистояння "Ми" – "Вони" в площину "Я" – "Вони") підштовхує процес експансії масової культури, яку в цілому сприйняло християнство (й використовує її досягнення для власних модифікацій, трансформацій, а зрештою - з метою самозбереження чи мімікрії до зовнішніх обставин) і яка знаходить серйозний спротив ісламу, який характеризує масову культуру як повернення до язичництва.

Україна традиційно є християнським суспільством з чіткими православною і греко-католицькою домінантами. Водночас вона знаходиться під вагомим впливом ісламського ареалу. Зважаючи на зниження рівня народжуваності і збільшення смертності, які відбуваються з геометричною прогресією, що є наслідком сексуальної революції, переможну ходу фемінізму і руйнування основ традиційної моралі, відзначаючи, що для ісламського середовища (в якому панує дух традиційних цінностей і буква закону, що їм відповідає) спостерігається підвищення рівня народжуваності, та враховуючи вище визначені аспекти суспільного поступу, можна припуститися думки, що ісламський чинник з часом відіграватиме політичну роль в суспільно-політичному житті України.

Оскільки український національний характер, в силу своєї ментальної та соціально-психологічної специфіки, інтровертний з наголосом на емоційній компоненті і жіночому началі, то суспільство, з метою самозбереження, намагаючись попередити ісламізацію духовного простору, ймовірно стане більше відкритим до тих християнських конфесій, які апелюють передусім до збереження сімейних і моральних цінностей не тільки на словах, а й у справах (маються на увазі баптисти, адвентисти, п'ятидесятники

та інші конфесії протестантського спрямування). Бо "Церква виявилася неготовою дати відповідь на моральну кризу суспільства, за візантійською традицією вона вступила в союз із владою" (3, 74).

В Україні православ'я під впливом переважно політичних причин взагалі поділене на ворогуючі церкви. Власне, всі соціальні інститути, які за своїми функціями повинні забезпечувати нормальний рівень практично-духовного життя суспільства, а це - школа, Церква, наука, армія, виконавча та законодавча влада, засоби масової інформації, "опинилися в глибокій політичній кризі" (3,74). Відтак відсутні дієві структури громадянського суспільства.

За таких умов наростатимуть авторитарні тенденції не тільки як чинник збереження влади за елітою, але і як спроба суспільної стабілізації. Але авторитаризм виключає плюральність, тому він змушений йти на союз (причому - відкритий) з Церквою, яка, в свою чергу, претендуватиме на переваги в площині як міжконфесійних, так і державно-церковних відносин. Але ж це є неприпустимим в демократичній державі.

Таким чином, спільна наднаціональна координація у сфері економічних, політичних, культурних та інших відносин знаменує тенденцію переходу від ізоляції до глобалізації людської спільноти, що характеризується як засвоєння й оволодіння єдиним світовим простором і визначається становленням нового типу відносин у системі "людина-світ". Це детермінує питання місця і форм участі у даному процесі України, яка, внаслідок зміни світоглядної парадигми й ціннісних орієнтацій, опинилася у стані не тільки соціально-економічних, а й духовно-культурних флуктацій, тобто випадкових відхилень від усталених норм.

Упорядкування й стабілізація культурно-цивілізаційного поступу України на мікрорівні (розбудова демократичної соціально-правової держави, становлення національної свідомості, відродження ідеї національної духовності, утвердження пріоритету загальнолюдських цінностей у масовій свідомості) і входження до нової макроструктури як рівно- і повноправного члена світового співтовариства можлива при наявності певного диссипативного чинника.

За умов руйнації і розпаду монолітної системи взаємозв'язків між соціально-економічними, політичними і соціокультурними структурами в державі, роль цього чинника за певних обставин може виконати релігія, яка, охопивши всі сфери людського буття (окрему людину-особистість, сім'ю, економіку, політику, виховання тощо), була б каталізатором створення глобальної системи саморегулювання відносин людини з навколишнім середовищем, суспільства – з природою.

Проте зауважимо, що сучасну релігійну ситуацію, яка характеризується станами контакту, зіткнення й конфлікту, можна вважати кризовою. Кризові процеси у релігійній сфері супроводжуються відтворенням старих усталених стереотипів і догм, нетерпимістю, гіперкритицизмом щодо інших поглядів, вірувань, конфесій тощо, відсутністю самокритичності, месіанством (претензією на абсолютну істину) та фактичним сповідуванням подвійної моралі. Це, в свою чергу, призводить до загострення як між- так і внутріконфесійних відносин, роз'єднання церкви і суспільства, релігії і культури, сприяє суспільній дезінтеграції. Можливою причиною цього явища є об'єктивоване усупільнення релігійних відносин, що переставали виконувати свої специфічні функції й перетворювались у механічний спотворений придаток суспільних відносин.

Вихід з такого становища можливий через становлення міжцерковного діалогу та діалогу між державою й церквою, які будувалися б на принципах толерантності, взаємоповаги, порозуміння, дотримання свободи совісті та права вибору. А для цього необхідне створення усталеної світоглядної позиції на засадах релігійного плюралізму, яка орієнтувала б не на феномен релігійної відмінності, а на формування нової цілісності як поліфонії багатоманітності релігії. Лише за таких умов релігія може претендувати на роль рушія суспільно-цивілізаційного розвитку і каталізатора у вирішенні глобальних проблем людства й дієвого чинника буття нації.

Намагаючись вирішити актуальні і болючі питання сьогодення, корисно і варто, хоча б інколи, гортати сторінки історії. Адже саме там часто й криється та відповідь, що уможливила б віднайти шляхи творення механізмів розв'язання багатьох суспільних протиріч, відповідь, яку шукали і пропонували нащадкам мислителі минулого, діячі, що своєю працею, силою своєї думки прокладали дороговказ у майбутнє.

Багато з вищевказаних суспільних, національних, соціальних та інших проблем, що є актуальними як в українському так і світовому контекстах, передбачив Арсен Річинський, який по-науковому підійшов до їх аналізу і розв'язання у своїй книзі "Проблеми української релігійної свідомості".

Червоною ниткою в концепції А. Річинського проходить ідея єдності християнських церков, яку в сучасних умовах можна було б проінтерпретувати як спробу релігійної (християнської) глобалізації.

На його думку, процес християнізації в своїй історії відбуває декілька етапів. Перехід до нового етапу має відбутися внаслідок синтезу розрізнених християнських віросповідань – справжньої

релігійної унії. Порівняно з приналежністю до якоїсь однієї церкви, цей етап є вищим щаблем християнізації. Саме на ньому можуть бути розв'язаними різноманітні міжконфесійні суперечки й непорозуміння.

На цьому етапі усуваються всі проблеми, пов'язані з вибором віросповідання та питання істинності тієї або іншої Церкви. Річинський висновує, що всі вони (Церкви) "правдиві, бо Христова Церква одна" (4, 409). При цьому він наголошує, що для такого єднання є достатній ґрунт в Україні, бо "православний українець скоріше знайде спільну мову з українцем католиком, аніж, наприклад, католик-українець з католиком-поляком" (4, 409). Згадуючи В. Соловйова, який одночасно належав до Православної і Католицької церков, Річинський припускається думки, що "християнин може належати водночас до різних Церков і зовсім не мусить вибирати з них якусь одну" (4, 410).

Водночас Річинський відстоює ідею взаємозв'язку і взаємовпливу релігійного й національного чинників. Підтримуючи і розвиваючи тезу Д. Донцова, висловлену ним в праці "Патрія чи Еклезія", що "Маса апостолів крутиться серед нашої нації, які в ім'я світлих фраз готують їй руїну, щоб всі витвори нашої стихії – в культурі, політиці, релігійному житті – зробити філіями чужої" (4, 411), він здійснює своєрідний національно-антропологічний реверанс. Річинський переконаний в тому, що релігійна єдність є запорукою національної цілісності, але, з іншого боку, він наголошує на тому, що оздоровлення Церкви (хворобливість якої викликана розколами, ідеями релігійної винятковості, обрядовим буквоїдством тощо) відбудеться з її наближенням до народу, тоді, коли вона "стане не тільки Божою, а й людською установою" (4, 411).

У своїх візіях протестантизму мислитель наголошує на такому негативізмі, що резонує в сучасних умовах наростаючою багатоманітністю, а саме - на послуговуванні протестантськими конфесіями тільки російськими релігійними виданнями (а наразі можна додати ще й західними), чим гальмується поступ релігійно-національної свідомості народу.

Яким же чином досягти міжконфесійної злагоди і порозуміння? Річинський підкреслює – це можливе на етичному ґрунті, бо не догми і вірування, а єдина мораль і спільна культура єднають людей та уможливають творення соціальних організмів і загальний поступ людства. Перехід від духовних сфер до суспільних, від чинників начебто понаднаціональних до "живих національних суспільств" творить злагоду в релігійному середовищі. На думку мислителя, це під силу націям молодим, бо старішим націям складніше поступитися своїми культурними здобутками,

своїми звичаями тощо. Такою нацією є українська. Її завдання – нести цю синтетичну місію. Річинський переконаний в тому, що світового значення творчість українського народу - у майбутньому.

Річинський прогнозує, що в Українській Церкві існуватиме кілька обрядів, які відповідатимуть теперішнім різницям православного, католицького і протестантського віросповідань. В Україні він знаходить ґрунт для реалізації такої плюралістично-релігійної ідеї.

Відстоюючи національну ідею і перебуваючи на позиціях націоналізму, А.Річинський водночас застерігає від того, щоб головною метою українського церковно національного руху було лише запровадження української мови богослужіння. Він наголошує, що "не раз священик, українізуючи парафію й здобувши славу пастиря-народника, тим легше потім штовхає на службу чужим божкам. З іншого боку, не далеко зайдуть ті миряни, що обмежуються тільки жаданням українізації обряду, а не дбають про відродження в Церкві українського духу..., про необхідність примирення й поєднання ворогуючих течій християнства" (4, 425 – 426).

Не оминув увагою Річинський і проблему світських релігій. Так, російський соціалізм він називає „начебто новою релігією” з виразним месіанським елементом, що проповідує не друге пришестя Богочоловіка, а Чоловікобога (4, 229 –230).

Українська релігійна ідея – це ідея синтетичної християнської культури. Цю тезу не раз наголошує Річинський. Її можна досягнути шляхом соціально-економічних, культурних, загальнодержавних змін, але для цього необхідна перебудова не лише в суспільному, а й у приватному житті.

Відтак, Арсен Річинський відкривається нам як прогнозист сучасних суспільних процесів і предвісник ймовірних варіантів розв'язання пов'язаних з ними проблем. Його ідеї антропологічного повороту в релігії, інкультурації, єдності церков (і передусім на основі моральності) набагато пізніше прозвучали з вуст інших релігійних діячів і в умовах уже іншого, нового суспільства, що глобалізується.

Таким чином, про А. Річинського можна говорити як не лише національного філософа-релігієзнавця, а й як глобаліста, що в чомусь зміг передбачити ті процеси, що знаходилися від нього на відстані десь півстолітнього часу й намагався з'ясувати місце України і місію української нації в суспільстві, що перебувало в стані латентної глобалізації.

Використані джерела

1. Сміт Е.Д. Національна ідентичність. –К., 1994. – С. 15.

2. Колодний А.М. Україна в її релігійних виявах. - Львів, 2005.
3. Афонін Б.А., Бандурка О.М., Мартинов А.Ю. Велика розтока (глобальні проблеми сучасності). - К., 2002.
4. Річинський Арсен. Проблеми української релігійної свідомості. – Тернопіль, 2002.

В. ПАНАСЮК (Чортків)
АРСЕН РІЧИНСЬКИЙ - ЕТНОЛОГ РЕЛІГІЇ

Останнім часом значну увагу дослідників привертає наукова та публіцистична спадщина А. Річинського як ідеолога та організатора українського церковно-національного руху на Волині в 20-30-ті роки ХХ ст. (Див.:1). Під цим кутом зору аналізується науковцями й найвизначніша праця А. Річинського «Особливості української релігійної свідомості», хоч, визнаємо, майже недослідженою залишається богословська і філософська складова у релігієзнавчій спадщині А. Річинського. У статті буде простежено становлення вчення А. Річинського про взаємозв'язок релігійного і етнічного у Біблії, зокрема про націю як Богом установлену вічну реальність. Основою для написання статті є видані в останні роки твори Арсена Річинського.

Глибоко проаналізувавши і визначивши особливості Українського Православ'я, зокрема його принципову окремішність від російського, А. Річинський поставив питання, чи не суперечить це універсальній природі християнства, для якого не існує «ні елліна, ні юдея», і чи не вимагало б це рішучого усунення всіх національних різниць, перетоплення всього людства у релігійний Інтернаціонал?

Підтримку така позиція знайшла в редакції католицького тижневика «Нова зоря» (Львів, 1926-1939), на сторінках якого декларувалося, що національний рух, спрямований на забезпечення, мовляв, «зелених» інтересів народу, має відійти на другий план перед релігійною вірою, яка стремить до загального, вічного щастя. А. Річинський натомість показав, що такий підхід, послідовно розвинений, призводить до цілковитої негачії національного моменту, як людського, «суєтного», суперечить панівним тенденціям часу, процесам самовизначення націй не тільки в політичному а насамперед в духовному відношенні. Це – по-перше. А по-друге, це не реально, бо ж на ділі навіть католицтво засвоюється кожним народом інакше й набуває у кожного своєрідних національних прикмет (3, 19-20).